

1820-1823 Osmanlı-İran Savaşında Ortaya Çıkan Salgın ve Bu Salgının Savaşa Etkisi*

*The Epidemic in the 1820-1823 Ottoman-Persian War
and Its Effect on the War*

ERALP YAŞAR AZAP**

Öz

Yaklaşık dört asır boyunca doğuda birbirleriyle mücadele eden Osmanlı ve İran devletleri, 19. yüzyılın başında tekrar ama son defa savaşmışlardır. İki cephede cereyan eden savaş, İran kuvvetlerinin üstünlüğüyle devam ettiği sıralarda, her iki cepheyi de etkileyecek bir salgın hastalık ortaya çıkmıştır. Hindistan'da etkili olan ve ardından Basra Körfezi, İran ve Kafkaslara yayılan hastalık, İran kuvvetleri içerisinde ölümlere yol açmıştır. Birçok İranlı askerinin ve önemli devlet adamının da hayatını kaybetmesine yol açan bu salgın, 1821 ve 1822 yıllarında çok fazla etkili olmuştur. Özellikle İran ordusu içerisinde görülen ve savaşın seyrini etkileyen salgını, bazı kaynaklar veba bazı kaynaklar ise kolera olarak tanımlamaktadır. Bu makale, salgın hastalığın ortaya çıkışı, yayılışı ve savaşa etkisi üzerine bir değerlendirmeyi kapsamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, İran, Salgın, Veba, Kolera.

ABSTRACT

The Ottoman and Persian states, which challenged each other in the east for about four centuries, battled again, but for the last time, at the beginning of the 19th century. An epidemic which would affect both fronts emerged during the war with the advantage on the Persian forces. The disease, which was emerged in India first and then spread to the Persian Gulf, Persia and the Caucasus, has led to deaths in the Persian forces. This epidemic, which caused the death of many Iranian soldiers and important statesmen as well, made its impact felt intensely in 1821

* Makale Geliş Tarihi: 3 Aralık 2020, kabul tarihi: 18 Aralık 2020, araştırma makalesi.

** İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Öğrencisi, İstanbul/Türkiye, eralpyasarazap@gmail.com, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-8113-294X>. Kalemeye aldığımız bu makaleyi, okuyup değerlendirip eleştirilerini paylaşan değerli hocam Prof. Dr. Mahir AYDIN'a teşekkür ederim.

and 1822. The epidemic, especially seen in the Iranian army and affected the course of the war, is defined as plague by some sources and cholera by others. This article includes an assessment of the emergence, spread and impact of the epidemic on war. This article includes an assessment on the emergence, spread and impact of the epidemic on the war.

Keywords: Ottoman, Persia, Epidemic, Plague, Cholera.

Giriş

DÜNYANIN küresel bir salgınla (Covid-19) boğuştuğu bir dönemde, salgın tarihinden örnek olayların seçilip bunların etkilerinin neler olduğundan bahsetmek, zannediyoruz herkesin geçmişle daha çok bağlantı kurup içinde bulunduğu vaziyeti çok daha etraflı tahlil etmesine yardımcı olacaktır. Bu yüzden çalışmamızda, yaklaşık iki yüz yıl önce yaşanan bir salgın ele alınmış ve bu yolla hem askeri hem tıp tarihi alanlarında çalışan bilim insanlarının bu salgından ve bazı etkilerinden farklı kaynaklar aracılığıyla bilgilenmeleri amaçlanmıştır. Burada zikrettiğimiz bazı etkilerden kasıt, makalemizin kapsamı dahilindeki savaştır. Dolayısıyla makalenin sınırlılığı, bu çerçevede değerlendirilmelidir. Ayrıca ele aldığımız savaşta ortaya çıkan salgın hastalığın tıbbî incelemesi, konumuzun dışındadır. Bu hususta sadece hastalığın belirtileri ve ismi üzerindeki tartışmalara değinilecektir.

Gerek Türkçe gerekse de ulaşılabilen Farsça ve İngilizce literatürde ele aldığımız savaş, daha evvel detaylı ve akademik olarak tüm yönleriyle çok fazla üzerinde durulan bir konu olmaktan uzaktır. Bu sebeple savaşı etkileyen hatta nihayetlenmesinde tesiri olan salgınla ilgili tarih alanında yapılan çalışmalarda, ayrıntılı bilgilere rastlamak zorlaşmaktadır. Ancak yapılan çalışmalarda dikkat çeken bazı ortak noktalar bulunmaktadır. Bunlar genel olarak; ortada öldürücü bir salgının varlığı ve salgının genel olarak yayılım alanları üzerine yoğunlaşmıştır. Çalışmamızın kapsamı dahilindeki savaşı değerlendiren farklı dillerdeki literatür, salgının savaşa ve bitişine etkisi ile ismi üzerinde farklı değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bu çalışma yapılan bu değerlendirmelere, muhtelif kaynakların incelenmesiyle yeni katkılar sunmak iddiasındadır.

1820-1823 yılları arası, Osmanlı ve İran savaşının yaşandığı zaman dilimini kapsamaktaydı. Bu dönem ayrıca, Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı'yla da meşgul olduğu bir dönemdi. Osmanlı Devleti, İran ile tuttuğu savaşı, içerisinde bulunduğu buhranlı hâlden bağımsız değerlendirmiyordu. Zira İran, Osmanlı Devleti'nin Yunan İsyanı'yla meşguliyetini fırsata çevirerek, asırlardır mücadele ettiği rakibine karşı üstünlük sağlama gayretindeydi.¹

Osmanlı devlet adamları da İran'ın saldırgan hareketlerinin ardında, onu teşvik eden başka unsurlar olduğunu tahmin ediyorlardı. Nitekim savaşın bir bölümünün cereyan ettiği Şark Cephesi'nde “Şark Seraskeri” olarak görev yapacak Mehmet Emin Rauf (ö. 1860) ile Maraş ve Rakka Valisi Mehmet Celalettin paşalar,

¹ Ahmed Cevdet (Paşa), *Tarih-i Cevdet*, C. XII, 2. Basım, (Dersaadet: Matbaa-i Osmaniyye, 1309) s. 3.

Yunan İsyanı'nın İran'ı Osmanlı Devleti karşısında cesur kıldığını biliyor, bu işin arkasında da Rusya olduğunu düşünüyorlardı.² Gerçeklik payı olan bu düşünce- nin öznesi olan Rusya, diplomatları vasıtasıyla İran'ı Osmanlı aleyhine kışkırtıyordu. O dönemde İran'da hüküm süren Kaçar Hanedanı'na mensup Feth Ali Şah'ın (1797-1834) veliahdı Abbas Mirza, Rusya'nın İran'da bulunan diplomatı Mazaroviç tarafından Osmanlı Devleti'ne karşı savaşması için tahrik ediliyor ve bu tahrik, İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni parçalamaya karar verdiği düşüncesiyle bir temele oturtulmaya çalışılıyordu. Hatta Rusya, bu meseleyi İran adına daha cazip hale getirmek için Şehzade Abbas Mirza'ya para dahi teklif ediyordu.³

Ülkeler arasındaki siyasi çekişmelerin İran ve Osmanlı devletlerini karşı karşıya getirmede etkisi olduğu aşikârdı. Fakat Osmanlı ve İran sınırını oluşturan hat üzerine yakın bölgelerde konargöçer olarak yaşayan aşiretlerin yarattığı sıkıntılar ile Bağdat bölgesindeki Baban beylerinin tavırları, uzun süredir devam eden gerginliklerde bardağı taşıran damlalar olmuşlardı. Örneğin; kışlamak için bazen Osmanlı topraklarını bazen İran topraklarına seçen Haydaran / Haydaranlı Aşireti,⁴ iki ülke arasındaki savaşı başlatan fitilin ateşleyicilerinden biri sayılmaktaydı. Yine Baban sancağında, Abdurrahman Paşa gibi Kürt beylerinin / mutasarrıflarının siyasi meselelerde başlarına buyruk hareketleri ve iki ülkeyi kullanmaya çalışması, ilişkileri germekteydi.⁵

Gerilen ilişkiler, 1820 yılına gelindiğinde artık diplomatik yollardan çözülemez bir hâl almaya başlamıştı. Azerbaycan Hâkimi Veliaht Şehzade Abbas Mirza, yaşanan gerginliklerin müsebbibi olarak gördüğü Osmanlı Devleti'ne gönderdiği elçilerle, başlayan çatışmaların gerekçelerini tek tek sıralamaktaydı. Ona göre Osmanlı Devleti, iki ülke sınırında konargöçer olarak yaşayan Kürt aşiretlerini sahipleniyor, İranlı tacirlere ve hacılara zorluklar çıkararak onların can ve mal güvenliklerini tehlikeye atıyordu.⁶ Üstüne üstlük bölgede görevli Erzurum Valisi Hüsrev Mehmet Paşa (ö. 1855) da tüm bu sayılan rahatsızlıkların başmimarı olarak değerlendiriliyordu.⁷

1. Savaşın Çıkışı ve Salgının İlk Görüldüğü Ana Kadar Olan Hadiselerin Seyri

İki ülke arasında uzun süredir devam eden siyasi gerginlikler, Osmanlı Devleti'nin topraklarının doğusunda 1820 Eylül'ünden itibaren silahlı mücadeleye

² Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.), Cevdet Hariciye (C.HR.), 75/3742, 25 Mayıs 1821; BOA, C.HR, 106/5258, 2 Haziran 1821.

³ Yahya Kalantari, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Son Çağ Tarihi Kürsüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1976), s. 128; Serkan Keçeci, *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its Southern Rivals (1821-1833)*, (London: The London School of Economics and Political Science, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2016), s. 160, 161.

⁴ Şânî-zâde Ata-ullah Mehmed Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)*, C. II, haz.: Ziya Yılmaz, (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008), s. 999.

⁵ Kalantari, *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri*, s. 36-41.

⁶ BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT.), 1314/51255, Ekim 1820.

⁷ Muhammed Taki Sepehr, *Nasihü't-Tevarih: Tarih-i Kacarîye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, Cild-i Evvel, (Tahran: Esatir, 1390), s. 324.

dönüştü. Tüm bu saydığı gerekçeleri savaşmak için delil sayan İran, Maku üzerinden giriş yaptığı Osmanlı topraklarını yağmalamaya başladı. Bu saldırılardan Bayezid, Diyadin, Taşlıçay'ın köyleriyle Kars ve Ardahan'a bağlı birçok yerleşim yeri hayli zarar gördü.⁸ Bununla da yetinmeyen Abbas Mirza'nın emrindeki İran kuvvetleri, Kars ve Bayezid'den aşağıya doğru inerek Muş, Bulanık ve Malazgirt'e de saldırdı.⁹ Saldırılarına ara vermeden devam eden Abbas Mirza komutasındaki birlikler, 1821 yılına gelindiğinde Osmanlı serhaddindeki kaleleri de zapt etmeye başladı. Önce Eleşkirt'i alan Acem ordusu, akabinde Bayezid'e saldırıyor ve Hamur Kalesi'ni ele geçirerek buraya mütesellim bile tayin ediyordu.¹⁰

İran saldırıları karşısında Osmanlı kuvvetleri ciddi direnişler gösteremiyordu. Yunan İsyanı Osmanlı Devleti'ni bu saldırılar karşısında hazırlıksız yakalamıştı. Malî açıdan zayıflayan Osman Devleti bölgeye asker, mühimmat ve zahire yetiştirmekte de bir hayli güçlük çekmekteydi. Diğer taraftan zaten o dönemde düzenli bir orduya sahip olmayan Osmanlı Devleti bölgede, nefîr-i âm denilen ve savaş zamanında eline silah verilen birliklerden müteşekkil kuvvetler ile Kürt aşiretlerinden oluşan gayrinizami unsurlarla mücadele yürütmekteydi. Dolayısıyla, İran kuvvetleri karşısındaki zafiyetler, birçok sebebin bir araya gelmesi nedeniyle yaşanmaktaydı.

Abbas Mirza'nın bugünkü Doğu Anadolu üzerinden Osmanlı topraklarına düzenlediği akınların yanı sıra, İran Şahı Feth Ali'nin diğer oğlu Muhammet Ali Mirza da ordularıyla Kirmanşahan üzerinden Süleymaniye ile Kerkük'e saldırıyor ve buraları ele geçirdikten sonra Bağdat'a yürümeyi planlıyordu. Bu hedef doğrultusunda saldırılarını meşru göstermek için Kirmanşahan Hâkimi Muhammet Ali Mirza, siyasi olarak Bağdat'taki Osmanlı yönetimini ve Baban sancağında bulunan yöneticileri baskı altında tutmaya çalışıyordu. Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa da bunların başında geliyordu. Eskiden beri Osmanlı ve İran devletleri arasında sorun yaratan bu sancaktaki mutasarrıfların tutumları, o gün de benzer sıkıntılar yaratmaya devam etmekteydi. Şehzade Muhammet Ali Mirza, Baban Mutasarrıfı Mahmut Paşa'nın İran'ın hizmetinde olması gerektiğini belirtirken, bölge halkının da kendisine destek vermesi için Mahmut Paşa'yı sıkıştırması gerektiğini söylüyor ve üstü kapalı olarak herkesi bu hususta tehdit ediyordu.¹¹ Tehditlerin ve söylemlerin aslında savaşmak için bahane teşkil ettiği kısa bir süre sonra anlaşılacak ve Şehzade Muhammet Ali Mirza da bölgeyi ele geçirmek için saldırılara girişecekti. 1821 yılı Ekim ayından itibaren Kerkük ve Süleymaniye'de tansiyon yükseldi ve sabık Baban paşalarından Abdullah Paşa'yı da yanına çeken Muhammet Ali Mirza'nın bölgeye

⁸ BOA, HAT, 825/37413-H, 19 Eylül 1820; BOA, HAT, 825/37413-G, 27 Ocak 1820; BOA, HAT, 771/36186-D, Ocak 1820; BOA, HAT, 1/18-A, Ekim 1820; BOA, HAT, 1/18-B, 13 Eylül 1820.

⁹ BOA, HAT, 807/37195, 29 Eylül 1820; BOA, HAT, 807/37195-G.

¹⁰ BOA, HAT, 817/37302-G, 6 Ekim 1821; BOA, HAT, 817/37302-E; BOA, HAT, 817/37302-C, 27 Eylül 1821; BOA, HAT, 817/37302-B-2, 27 Eylül 1821.

¹¹ BOA, HAT, 770/36178, 25 Mart 1821; BOA, HAT, 799/37049-E, 3 Nisan 1821; BOA, HAT, 799/37049, 1 Nisan 1821.

sevk ettiği kuvvetler, Süleymaniye'yi istila ettiler. Reaya, Kerkük Kalesi'ne sığınırken yöneticiler, korkuyla Erbil'e kaçtılar.¹²

2. Savaş Sırasında Salgın Hastalığın İlk Ortaya Çıkışı ve Şehzadenin Ölümü

Kerkük ve Süleymaniye'ye saldıran Şehzade Muhammet Ali Mirza, bölgede kendisine mukavemet edebilecek bir gücün olmadığını farkındaydı. İstanbul da bunu biliyordu ve bu yüzden Bağdat'a takviye olması amacıyla bölgeye asker sevk etmeye çalıştı.¹³ Lakin o sıralarda cephe çatışmaların seyrini değiştirecek beklenmeyen bir gelişme yaşandı. Muhammet Ali Mirza, bölgedeki gerginliği düşürmek ve ateşkesi görüşerek çatışmalara son vermek maksadıyla, Bağdat Valisi Davut Paşa'ya (ö. 1851) 6 Kasım 1821 tarihinde elçiler gönderdi. Davut Paşa da gelen elçilerin davetine karşılık vererek Muhammet Ali Mirza'yla diyalog geliştirilmesine cevaz verdi ve tarafından kendisine elçiler gönderildi. Şehzade Muhammet Ali Mirza'yla görüşen elçiler, İran kuvvetlerinin bölgeden yağmaladıkları malların iade edileceğini söylüyorlardı. Hatta İran ordusu da Kirmanşahan'a çekiliyordu. Her şey Muhammet Ali Mirza'nın lehine seyrederken birdenbire ortaya çıkan bu uzlaşmacı tavrın altında bir şey olduğu, giden elçilerin getirdiği havadislerden anlaşılacaktı. Kirmanşahan Hâkimi Şehzade Muhammet Ali Mirza hastaydı¹⁴ ve durumu da gün geçtikçe ağırlaşıyordu. Kısa bir süre sonra, Şehzade'nin ölüm haberi de geldi. Haber hiç bekletilmeden Sultan II. Mahmut'a (1808-1839) iletildi. Sultan, habere hem sevindi hem de biraz ihtiyatlı yaklaşarak hislerini: “... evrak-ı mezkure meallerine nazaran iki vech hatıra gelür ya kendü geberüb nakz-ı ahdın şeametine uğramış yahud babası helak olub kendüye haberi gelerek şahlığı zabt etmek için süratle İran'a gitmiş ola kangı sureti Devlet-i Aliyyemiz hakkında mucib-i hayr ise cenab-ı hak o sureti ihsan eyleye doğrusu pek mahzuz oldum.” şeklinde ifade etti.¹⁵

Aniden gerçekleşen ve aslında savaşın seyrini değiştiren bu ölümün nasıl olduğu merak konusuydu. Haberin alınmasının üzerinden uzun bir zaman geçmesine rağmen Osmanlı Devleti'ne haberi getiren casuslar, bilgileri tahrif ederek cephe hattına ulaştırıyorlardı. Şark Cephesi'ne iletilen şehzadenin ölüm haberi belki de olumlu bir tesir yaratacağı zannıyla bu şekilde ulaştırılmaktaydı. Yahut konuyla ilgili detaylı istihbarat alınamamıştı. Casuslar, Şehzade Muhammet Ali Mirza'nın Osmanlı kuvvetleri tarafından muharebeler esnasında vurularak öldüğü haberlerini yaymakta ve bu ölümü Osmanlı ordusunun destanlarından biri haline getirmeye çalışmaktaydı.¹⁶ Lakin gerçek bu değildi ve bu ölümün asıl sebebi daha sonra anlaşıldı. Farsça kaynaklar, askerleriyle Kirmanşahan'dan Bağdat'a yürümek için hareket eden Muhammet Ali Mirza'nın, Deli Abbas'a vardığında ağır bir ishale tutulduğunu

¹² BOA, Bâb-1 Asâfi Amedî Kalemî (A.{AMD.}), 71/18, 23 Ekim 1821.

¹³ BOA, HAT, 815/37285, 19 Kasım 1821.

¹⁴ BOA, Bâb-1 Asâfi Mektubî Kalemî (A.{MKT.}), 1625/61, 23 Kasım 1821.

¹⁵ BOA, HAT, 818/37319, 30 Kasım 1821.

¹⁶ BOA, HAT, 806/37166, 13 Şubat 1822; BOA, HAT, 825/37412, 14 Mart 1822; BOA, HAT, 822/37389-H, 13 Şubat 1822; BOA, HAT, 822/37389-J, 19 Şubat 1822.

ve durumunun ağırlaştığına işaret etmişlerdir. Tedavi amacıyla Bağdat'tan gelen İngiliz doktorun çabaları da onu kurtarmaya yetmemiştir. Şehzade, 22 Kasım 1821 tarihinde sabaha karşı hayatını kaybetmiştir. Kaynaklar, aynı tarihlerde bölgede ciddi bir veba salgınının görüldüğüne işaret etmektedirler. Buna ilave olarak Muhammet Ali Mirza'nın ölümüne sebep olan hastalığının belirtileri de göz önünde bulundurulduğunda Şehzade'nin vebadan öldüğü savı ağırlık kazanmaktadır. Fakat bu durum, cenaze üzerinde yapılan bir incelemeye dayanmadığından durumun doğruluğuna dair şüpheler bulunmaktadır. Buna karşın dönemin bazı kaynakları da onun vebadan öldüğü bilgisini vermektedir. Zira o sıralarda Hindistan'da ortaya çıkan vebanın Umman'dan İran sahillerine ulaştığı oradan da bölgeyi etkisi altına aldığı görülmüyordu.¹⁷ Hindistan'a da Çin'den gelen hastalığın günlük 5.000 ila 6.000 kişinin ölümüne sebebiyet verdiği belirtiliyordu.¹⁸ Kerküklü Resul Hâvî de Bağdat tarihini anlattığı eserinde hastalığa detaylarıyla yer veriyordu. Kerküklü, hastalığı daha önce eşi benzeri görülmeyen, adı bilinmeyen ve çok şiddetli bir illet olarak tanımlarken hastalığın çıkış noktasının Hindistan olduğunu söylüyordu. Bombay'da birçok insanın ölümüne sebep olan hastalığın, bölgedeki limanlara yayıldıktan sonra Basra'ya geldiği, burada da çok kısa bir süre içerisinde 15.000 kişiyi öldürdüğü ifade ediliyordu. Hastalık her ne kadar Bağdat'a gelene kadar tesirini yitirse de¹⁹ Şehzade Muhammet Ali Mirza'yı yakalayarak öldürmüştü. Kerküklü, hastalığın tedavisi için İngiliz hekimlerden destek almak ve yapılacak ilaçtan bir miktar temin etmek için Basra mütesellimi vekilinin çabalarından söz etmekteydi. İngiliz hekimler, hastalık için bir tedavi geliştirmişlerdi. Bu tedaviyi içeren risale ve bir miktar ilaç da Basra'ya ulaştırıldı. Fakat o dönemde kullanılmasına çok da gerek kalmadan hastalığın etkisi bölgede azaldı. Arapça olarak kaleme alınan

¹⁷ Muhammed Hasan Han İtimadüsaltana, *Tarih-i Muntazam-ı Nasrî*, Cild-i Sevvom, s. 1550-1551; Şehzade'nin ölümünün vebadan olduğu hakkında bilgi veren muhtelif kaynaklar için bk. Sepehr, *Nasihü't-Tevarih: Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, s. 330-331; Rıza Kuli Han Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasrî: Cild-i Nohom Behş-ı Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah*, (Tahrân: 1380), s. 7782-7783.

¹⁸ Hasan Fasaî, *History of Persia Under Qajar Rule (Farsname-i Nasrî)*, Farsça'dan Çev: Heribert Busse, (New York-London: Columbia University Press, 1972), s. 166; Bölgeyi saran bir salgın hastalığın var olduğu bilinmekteydi fakat Cevdet Paşa da dahil bazı kaynaklar, hastalığın "kolera" olduğundan söz etmekteydiler. Hatta 1821 yılında Şiraz'dayken ölen İngiliz Konsolosu Rich'in de epidemi halini alan koleradan öldüğü belirtilmekteydi. Bk. James Baillie Fraser, *Narrative of a Journey into Khorasan in the Years 1821 and 1822*, (London: Longman, 1825), s. 99; Bölgede etkili olan salgını kolera olarak niteleyen eserler için bk. Kaveh Farrokh, *Iran at War: 1500-1988*, (Oxford / New York: Osprey Publishing, 2011), s. 204; Stephen Hamsley Longrigg, *Four Centuries of Modern Iraq*, (Oxford University Press, 1925), s. 245, 246; Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s. 13; Salgının etkisini çeşitli bölgelerde arttırmaya başladığı bir sonraki yıl olan 1822 yılında, The National Archives'ta bulunan belgede, Tahrân'da kolera salgını olduğuna dair bir bilgi de göze çarpmaktadır. Bk. https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100024054342.0x000094. (Erişim Tarihi: 04.11.2020). Elbette öngörümüz, bölgede tek bir salgının etkili olduğu yönündedir. Aynı zamanlarda aynı bölgelerde yaşanan salgını "veba" ve "kolera" olarak niteleyen farklı kaynakların olması akla, her ikisinin birlikte etkili olmuş olabileceği ihtimalini de getirmektedir. Ancak konumuzun çerçevesi, salgını tıbben teşhis ve tahlil etmenin ötesinde, salgının etkili olduğu coğrafyada yaşanan savaşta tahribatının ne gibi sonuçlara sebep olduğunu görmeye çalışmaktır. Diğer taraftan 1817 yılında kolera pandemisinin Hindistan'dan Anadolu'ya kadar uzanan hatta Asya, Kafkasya ve Hazar Denizi'ne kadar yayıldığına görülmesi ve 1823 yılına kadar sürmesiyle savaş coğrafyasını içerisine alan bölgeleri de etkilediğinin tespit edilmesi, bahse konu olan illetin kolera olabileceği ihtimalini kuvvetlendirebilir. Bk. Mesut Ayar, *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2005), s. 6, 7.

¹⁹ Kerküklü Resul Hâvî (Efendi), *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, (Bağdad: 1246), 172b.

tedavi risalesi, daha sonra zuhur edebilecek benzer bir hastalık için Türkçe'ye de çevrildi.²⁰

Kerküklü, 1821 Eylül'ünden sonra Hindistan'dan Basra'ya ulaşan hastalığın alametlerinden de bahsetmektedir. Kademe kademe hastalığı tarif eden Kerküklü; karın ağrısı, akabinde ishal sonra bedende şiddetli ağrılar ortaya çıktığından bahsederek vücut soğukluğu, kusma ve halsizliğin hastalığın önemli belirtilerinden olduğunu söyler. Hastanın en son aşamada kendisini ölü gibi hissettiğine de vurgu yapan Kerküklü, hastalığın seyri sırasındaki alametlerin detaylarına eserinde ziyadesiyle yer verir.²¹ Tedaviden sonuç alınmasının, hastanın hangi durumda ve hastalık evresinin kaçınıcı saatinde olduğuyla ilgisi vardır. Dolayısıyla uygulanan tedavi, hastanın durumuyla doğrudan alakalıdır.²²

Kızılrat civarında salgın sonucu hayatını kaybeden Şehzade Muhammet Ali Mirza'nın²³ cenazesi Kirmanşahan'a götürülür. Fakat savaş bittikten sonra Bağdat Valisi Davut Paşa, bir jest yaparak cenazeyi gerekli ihtimamı göstermek suretiyle Bağdat'ta defnettirir.²⁴ Zira Şiiler için kutsal sayılan Bağdat ve atebat-ı aliyat, yüzyıllarca ziyaret edilen ve öldükten sonra da defnedilmek istenilen yerler arasındadır.

3. Salgınla Birlikte Bağdat Cephesinde Yaşanan Mücadele

Şehzadenin ölümünden sonra cephe hattında bir kırılma yaşandı. Nitekim İran ordusu, geri çekilerek saldırılarına bir müddet için ara vermişti. Fakat iki ülke arasındaki savaşın henüz Şark Cephesi'nde devam ediyor olması, Bağdat'ta açılan cephenin idaresi için bir tayin yapılmasını gerekli kılmıştı. Bu yüzden, vefat eden Şehzade Muhammet Ali Mirza'nın en büyük oğlu Muhammed Hüseyin Mirza, babasının yerine göreve getirildi.²⁵ İlk etapta barış yanlısı bir profil çizerek Bağdat valisini de misaka davet eden Hüseyin Mirza, bölgedeki aşiretleri tahrik ederek asıl hedefinin savaşa devam etmek olduğunu açıkça gösterdi²⁶ ve çok geçmeden Osmanlı topraklarına saldırarak babasının hedeflediği Bağdat'ı alabilmek için gayret etmeye başladı. Lakin kendisinin bu çabaları bir sonuç vermedi ve Bağdat Valisi Davut Paşa'nın Mendelcin'e göndermiş olduğu kuvvetler, İran akınlarını püskürtmeyi başardı. Ancak şu net olarak görüldü ki İran ve dolayısıyla Hüseyin Mirza, hedeflerinden vazgeçmeyecekti. Bu da Davut Paşa'yı, merkezden yardım istemeye ve cephe hattının daha da fazla kuvvetlendirilmesi gerektiği düşüncesine sevk etti.²⁷

Bağdat'ta İran saldırıları, salgına rağmen uzun bir süre kesilse de aralıklarla etkisini göstermeye devam etti. Babası Muhammed Ali Mirza'nın ölmeden önce

²⁰ Kerküklü, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, 173a.

²¹ Kerküklü, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, 173a-b.

²² Tedavinin detaylarıyla alakalı yine bk. Kerküklü, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, 173b, 174a.

²³ Kerküklü, *Tarih-i Devhatü'l-Vüzera ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, 176a.

²⁴ BOA, HAT, 788/36750-K, 5 Haziran 1824; BOA, HAT, 788/36750-P, 5 Haziran 1824.

²⁵ Sepehr, *Nasihüt-Tevarih: Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, s. 331.

²⁶ BOA, HAT, 815/37282-C; BOA, HAT, 821/37384-E; BOA, HAT, 821/37384-C.

²⁷ BOA, HAT, 795/36862, 1 Ocak 1822.

belki de ölüm korkusuyla tesis etmek için çabaladığı barışı bozan Hüseyin Mirza, ordusuyla Deli Abbas'a gelerek Bağdat'ı tazyik etti. Bunun üzerine Davut Paşa'nın merkezle istişareleri ve civar bölgelerden gelmesini istediği askerler, Halep ve Diyarbakir'den temin edilerek Kerkük ve Erbil'de konuşlandırıldı. Fakat hem bölgede bulunan askerin niteliksizliği hem de sayıca azlığı, Davut Paşa'yı konuyla ilgili başka çözümler aramaya itti ve kendisi, bölgenin önemli ismi Rakka Valisi Behram Paşa'yı sürece dahil etti. Burada amaç, mühim bir silahlı kuvvete sahip olan Milli Aşireti'nden istifade etmektir.²⁸ Her ne kadar bu hususta gayret sarf edilse de Milli Aşireti'nin potansiyel gücünden faydalanmak mümkün olmadı. Muharip asker gücünü arttırmayı çok da başarabildiğini söyleyemeyeceğimiz Davut Paşa, Mayıs 1822'ye kadar bölgede hüküm süren salgın sonrası gücü kırılan ve tecrübesiz bir komutan tarafından idare edildiği söylenebilen İran kuvvetleri karşısında durmayı başardı. Hatta bu zaman aralığında yani cephenin açıldığı zaman diliminde, İran safında yer alan Harici Abdullah Paşa dahi mağlup edildi.²⁹ Bu galibiyetin verdiği moralle Osmanlı kuvvetleri bu sefer, savunmadan saldırıya geçmeye başladı ve Ağustos 1822 itibariyle Sinne ve Avraman'a yağmalar gerçekleştirdi. Bu saldırılarda Merivan ve Bane'yi ele geçiren Osmanlı kuvvetleri, elde ettiği başarılarla şark hattında alınan ağır yenilgilerin aksine başarılar elde ederek Sultan II. Mahmut'u heyecanlandırmayı da başardı.³⁰

Kirmanşahan'da konuşlanmış İran kuvvetlerinin Eylül 1822'ye kadar toparlanıp buradan Osmanlı topraklarına çok ciddi saldırılarda bulunduğunu söylemek zordur. Lakin akabinde 15.000 askerden oluşan kuvvetleriyle İran, Mendelcin'e saldırmış ve çoğunluğu Şiiilerden oluşan bölge ahalisi İran'a mukavemet göstermeden şehri teslim etmiştir. Buradan aldığı cesaretle Bakuba bölgesine intikal eden İran kuvvetleri Bağdat'ı tehdit etmeye başlamıştır.³¹ Ekim ayında harekate başlayan İran kuvvetlerini Davut Paşa, Diyale Nehri'nin diğer yakasında durdurmayı başarmıştır. İki ordu arasında yaşanan çatışmalarda İran ordusu da hayli kayıplar vermiştir.³²

Bundan sonra Osmanlı ve İran kuvvetleri arasında Mayıs 1823'e kadar çok büyük çatışmalar olmamıştır. Bağdat Cephesi'nde hastalığın ve kayıpların etkisiyle yorgun düştüğünü söyleyebileceğimiz İran ordusu, eline geçen Mendelcin'i de bölgeye yapılan harekât neticesinde Davut Paşa'ya kaptırmıştır.³³ İki ülke arasındaki savaş bitiren 1823 Erzurum Antlaşması³⁴ öncesi son çatışmalar olarak niteleyebileceğimiz bu saldırılar sonrasında İran'ın toparlanarak, antlaşmadan sonra tutumunu değiştirip bölgeyi ablukada tuttuğu gözlemlenmiştir.³⁵

²⁸ BOA, HAT, 820/37360, 28 Mart 1822.

²⁹ BOA, HAT, 385/20640-F, 5 Mayıs 1822.

³⁰ BOA, HAT, 803/37117, 11 Ağustos 1822.

³¹ BOA, HAT, 795/36868-D, 24 Eylül 1822.

³² BOA, HAT, 803/37115, 12 Ekim 1822.

³³ BOA, HAT, 797/36975, 28 Mayıs 1823.

³⁴ 28 Temmuz 1823 tarihinde imzalanan Erzurum Antlaşması ve maddeleri için bk. BOA, HAT, 1438/59105, 28 Temmuz 1823.

³⁵ BOA, HAT, 811/37216, 17 Ekim 1824.

4. Şark Cephesi'nde Salgının Görülmesi ve Salgının Abbas Mirza'nın Kuvvetlerine Sirayet Etmesi

Bağdat Cephesi'nde 1821 yılının Kasım ayından itibaren yayılmaya başlayan ve çok uzun bir süre İran kuvvetlerini etkileyen salgın hastalık, bölgedeki Osmanlı kuvvetleri içerisinde zayıflığa sebebiyet vermemişti. Halk arasında ölümlere yol açtığı görülen salgının, Şark Cephesi'ne ulaşması vakit aldı. Şark Cephesi'ndeki İran kuvvetlerine komuta eden Şehzade Abbas Mirza, komuta ettiği birliklerle zaferler kazanıyor ve Osmanlı kuvvetlerine büyük zayıflıklar verdiriyordu. Bu sayede, bölgenin büyük bir kısmını yağmalayan ve şarkta birçok önemli kilit serhat kalesini zapt eden İran, 1822 yılının yaz aylarına gelindiğinde, Osmanlı kuvvetleri karşısında hayli üstün durumdaydı. Nevruzdan sonra uzun bir süre sessiz kalan ve kalabalık kuvvetlerle saldırmayı tercih etmeyen İran kuvvetlerinin, Eleşkirt bölgesinden kalabalık bir grupla saldıracağı istihbaratı alınmıştı. Nitekim Eleşkirt Kalesi, daha önce İran tarafından zapt edilmişti. Bu yüzden tedbir amaçlı ilk önce Muş Mutasarrıfı Selim Paşa'nın, emrindeki aşiret kuvvetleriyle bölgeye gitmesi düşünüldü.³⁶

Şark Seraskeri Rauf Paşa, uzun süredir galibiyet elde edemeyen Osmanlı kuvvetlerinin bozulmaması ile İran'ın olası bir Erzurum harekâtını engellemek ve Kars'ın işgal edilmesini önlemek amacıyla diğer paşaları da bölgede görevlendirme yolunu seçti. Bu doğrultuda Maraş ve Rakka Valisi Mehmet Celalettin Paşa, Eleşkirt civarındaki Velibaba'ya ve Hüsrev Paşa da Kars'a vazifelendirildi.³⁷ Ayrıca Sabık Kars Muhafızı Hafız Ali Paşa da Velibaba'ya görevlendirilen isimlerdendi.³⁸ Diğer taraftan Rauf Paşa, yaptığı mühimmat ve çadır takviyesine ilaveten bölgeye ulufeli, delil ve hayta askerinin de gönderilmesini sağladı.³⁹

3 Ağustos 1822 tarihinde İran kuvvetlerinin beklenen saldırısı başladı ve Eleşkirt sahrasında Osmanlı kuvvetleriyle İran askerleri arasında yoğun çarpışmalar yaşandı.⁴⁰ Hoy Hanı Hasan nam-ı diğer "Sarı Arslan", Abbas Mirza'nın emrindeki kuvvetlerle birleşerek Eleşkirt'teki Osmanlı ordusuna saldırdı ve Osmanlı askerlerini perişan etti. Birçok Osmanlı askerinin hayatını kaybettiği saldırılarda İran kuvvetleri, Osmanlı ordusuna ait çokça mühimmatı da ele geçirdi.⁴¹ Çok kısa bir sürede mağlup olan Osmanlı askerlerinin büyük bir kısmının aslında savaşmadığı, özellikle nefir-i âm askerinin ve Selim Paşaya bağlı aşiret kuvvetlerinin firar etmeyi tercih ettiği görüldü.⁴²

İran'ın ilerleyişine karşı tedbirler alınmaya çalışılırken, Selim Paşa'nın muharebe esnasındaki tutumunun sorgulanması gerekiyordu. Kendisi verdiği beyanda elden gelen gayretin gösterilmesine rağmen hayli zayıflık verdikten sonrası Hınıs'a

³⁶ BOA, HAT, 793/36834, 18 Haziran 1822; BOA, HAT, 791/36813, 30 Temmuz 1822.

³⁷ BOA, HAT, 789/36789, 3 Temmuz 1822.

³⁸ BOA, HAT, 793/36835-K, 9 Temmuz 1822.

³⁹ BOA, HAT, 767/36140, 28 Temmuz 1822.

⁴⁰ BOA, HAT, 791/36817-C, 5 Ağustos 1822.

⁴¹ Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasri: Cild-i Nohom Behş-ı Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah*, s. 7794.

⁴² BOA, HAT, 791/36817-B, 6 Ağustos 1822.

geri çekilmeye mecbur kaldıklarını ifade ediyordu. Bu sırada İran ordusunun nerede olduğu malum değildi. Selim Paşa bu duruma ilk defa açıklık getiren “... yanıkara dimekle meşhur bir bela-yı nagehani üzerlerine nazil olub bir mikdar adamları helak oldukda ...” ifadelerini kullanacak ve İran kuvvetlerinin arasında peyda olan bir hastalığın, ordularının geri çekilmesine sebep olduğunu ifade edecekti.⁴³ Yine Yusuf adlı bir casus da benzer istihbaratı getirecek ve “yanıkara” olarak tarif ettiği bir hastalığın, İran kuvvetlerini etkilediğini hatta Şehzade Abbas Mirza'nın da bu hastalıktan öldüğünü söyleyecekti.⁴⁴

İran ordusunun Eleşkirt'te elde ettiği zafer sonrası geri çekildiği⁴⁵ ve ordu içerisinde bir hastalık zuhur ettiği bilgisi doğrudu ama Şehzade Abbas Mirza'nın öldüğüne dair verilen haber gerçeği yansıtmıyordu. Hatta Sultan II. Mahmut, Eleşkirt'te yaşanan bozgun sonrası hedef tahtasına oturtulan Selim Paşa'nın da verdiği Abbas Mirza'nın biraderi Muhammet Ali Mirza gibi öldüğü haberini “... şehzadenin fevti haberi Selim Paşa tarafından ihbar olmağla pek de itimada şayan olmayub bir nev iğfal olması hatıra gelür ...”⁴⁶ ifadeleriyle inandırıcı bulmadığını ima ediyordu.

İran kuvvetlerinin geri çekildiğine dair haberler artık yavaş yavaş doğrulanmaya başlamıştı. Hasankale Zabiti Fethullah Bey, bu haberi teyit ederek bilgi veren isimlerden biriydi. Hatta o da casuslardan aldığı istihbaratı bildiriyor ve bu geri çekilmenin, Acem ordusu içerisinde çıkan bir hastalıktan dolayı gerçekleştiğini ifade ediyordu.⁴⁷ Bilgiyi doğrulayanlar kervanına Kars Muhafızı Osman Paşa da katılmıştı. Kendisi Rauf Paşa'ya arzında, Acem askerleri içerisinde ortaya çıkan veba illeti sonrası bu askerlerin geri çekildiği ve çekilen askerlerin Hoy ve taşradaki bölgelere sığındıklarını söylüyordu. Alınan bilgi, Revan'da hastalığın ciddi şekilde yayıldığı yönündeydi. Osman Paşa'nın bu bilgileri verirken “... Kızılbaşın ehl-i sünnete tasallutu akabinde bu vechile içlerine veba musallat olduğu ...” sözlerini sarf etmesi, onun durumu bir mezhepsel zafer olarak taçlandırma gayreti içerisinde olduğu hissini vermekteydi.

Bu hastalığın önce bir savaş taktiği olabileceği ihtimali akla geldi fakat yakın zamanda İran Kaymakamı Mirza Ebulkasım Ferahani'nin Osmanlı Devleti'ne yaptığı teklifler, bu ihtimali biraz daha zayıflattı.⁴⁸ Dönemi ele alan Farsça kaynaklar da veba salgınından bahsetmekteydi. Hatta İran'da yüz bin kişinin vebadan can verdiği ifade edilmekteydi.⁴⁹ Öte yandan Cevdet Paşa'nın, bölgede etkisini gösteren kolera salgınının Abbas Mirza kuvvetlerini ricata mecbur ettiğini ifade etmesi ve geri çekilen İran ordusunun salgından ölen askerlerinin cenazelerini dahi defne

⁴³ BOA, HAT, 771/36183-C, 17 Ağustos 1822.

⁴⁴ BOA, HAT, 771/36183-E.

⁴⁵ Rauf Paşa, İran kuvvetlerinin geri çekildiğine dair alınan haberi teyit ettirmek için Tüfenkçibaşısı Mehmet Ağa'yı görevlendirmişti. Haber doğrulansa da ordunun neden geri çekildiği öğrenilememişti. Bk. BOA, HAT, 793/36838-A, (12 Ağustos 1822).

⁴⁶ BOA, HAT, 771/36183.

⁴⁷ BOA, HAT, 793/36838-C; BOA, HAT, 792/36826-B.

⁴⁸ BOA, HAT, 789/36797, 13 Ağustos 1822.

⁴⁹ Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasri: Cild-i Nohom Behş-ı Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah*, s. 7798.

fırsat bulamadığını söylemesi dikkate değer bir bilgidir. Yine Cevdet Paşa, bu ricattan çok kısa bir süre sonra İran'ın, Osmanlı Devleti ile barış yaptığını söyleyerek⁵⁰ bir nevi sıcak savaşın bitişinin ve cepheden masaya geçişin sebebini, İran ordusunu helak eden salgın hastalığa bağlamaktadır.

Hastalığın Şark Cephesi'nde İran ordusuna sirayet ettikten kısa bir süre sonra barış yapıldığına dair Cevdet Paşa tarafından verilen bilgiler, tam olarak gerçeği yansıtmaz. Zira bir müddet geri çekilen İran kuvvetlerinin daha sonra o yıl içerisinde Kars bölgesine saldırılar gerçekleştirdiği hatta Revan Serdarı Hüseyin Han'ın o bölgeden 1822 Kasım'ında çekildiği görülmektedir.⁵¹ Nitekim iki ülke arasında savaşı bitiren barış antlaşması, 28 Temmuz 1823 yılında imzalanmış⁵² barış görüşmeleriyse 26 Haziran 1823 tarihinde başlamıştır.⁵³ Fakat neresinden bakılırsa bakılsın, savaş esnasında ortaya çıkan bu salgın hastalık, İran ordusunun geri çekilmesinde ve gücünün kırılmasında önemli bir paya sahiptir. Dolayısıyla bu salgının, iki ülkeyi barışa sevk eden gelişmelerden biri olduğunu söylemek yerinde olur.

Sonuç

İki ülke arasında gerçekleşen son savaş olma özelliğine sahip olan 1820-1823 Osmanlı-İran savaşı sırasında ortaya çıkan salgın hastalık, bu savaşı neticelendiren zorunlu sebeplerden biri olarak değerlendirilebilir. Ancak bunun tek ve yeterli bir sebep olduğunu iddia etmek, savaşın seyrine bütünsel olarak bakıldığı takdirde çok da mümkün görünmemektedir. Zira bu ülkeleri savaşa götüren birtakım sebepler varken, onları savaşı bitirmeleri için teşvik eden unsurların da olabileceği, ihtimalden uzak tutulmamalıdır. Bu unsurlardan biri olarak değerlendirilebilecek İngiltere, savaşın başından beri İran'ın silahlı mücadeleden uzak durmasını sağlamaya çalışmış ve en nihayetinde iki ülkenin barış yapmasında da teşvik edici olmuştur. Elbette yaşanan salgın hastalık, her iki cephede de etkili olmuş ve bilhassa İran ordusu içerisinde yayılmıştır. Bu durum, askerî olarak savaşı önde götürdüğü söylenebilen İran'ın motivasyonunu etkilemiş ve İran askerleri, savaşmak yerine mecburî geri çekilmeyi tercih etmiştir. 1821 Kasım'ında Bağdat cephesinde ölen İran şehzadesi, özellikle o cephede büyük bir askerî kırılmaya sebep olmuş, ertesi yıl Şark Cephesi'nde yine İran ordusu içerisinde yayılan salgın, bu ordunun da topraklarına geri çekilmesini zorunlu kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında salgının, sadece İran ordusunu etkilediği söylenebilir. Diğer taraftan bu salgın hastalığın hangi isimle tanımlanması gerektiği de ayrı bir bahis konusu olmuştur. Tıbbî olarak belirtileri açıklanan hastalıkla ilgili bilgi veren Türkçe, Farsça ve İngilizce kaynakların salgını kolera, taun ve veba olarak tanımladıkları görülmektedir. Nitekim bu çalışmada üzerinde durulan konunun çerçevesi, hastalığın tıbbî adının tespiti

⁵⁰ Cevdet, *Tarih-i Cevdet*, s. 12.

⁵¹ BOA, HAT, 794/3684I-H, II Kasım 1822.

⁵² Hidayet, *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasri: Cild-i Nohom Behş-ı Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah*, s. 7815.

⁵³ Yüksel Çelik, *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), s. 179.

olmadığından, o dönemde yaşanan bu salgın hastalığın tam olarak ne olduğunun teşhis edilmesi de ayrı bir çalışmanın konusu olmalıdır.

Askerî ve siyasi olarak kısa süre içerisinde kaldığı bir dönemde İran ile savaşmak zorunda kalan Osmanlı Devleti, her iki cephede de yenik götürdüğü savaşı, kadehin cilvesi denebilecek bir sebebin de etkisiyle masada kaybetmekten kurtulmuştur. Zira savaşı bitiren Erzurum Antlaşması'nın maddeleri incelendiğinde, Osmanlı Devleti'nin toprak kaybetmeden savaştan çıktığı ve maddelerin genellikle iki ülke arasındaki siyasi, sosyal, dinî ve ticarî ilişkileri düzenlediği görülmüştür.

EXTENDED ABSTRACT

As we entered the first half of the 19th century, the Ottoman and Iranian states, which had been fighting each other for centuries, were caught in a political position in the middle of the political conflicts of the great powers. The failure to resolve the issues that have been problem between the two countries from the past has lead up the political tensions to an armed conflict. Iran, which suffered heavy losses against Russia in the period until the first quarter of the century, could not get the support it expected from the Ottoman Empire and as a result of not finding an opportunity to act together it resorted to methods that would further strain relations.

The Ottoman and Iranian states, sent ambassadors to each other in order to reduce the tension between the countries, could not solve their problems by this way, and the process turned into a war between the states that would last for about three years. Towards the end of 1820 the war had officially begun. Sons of the Shah of Iran Feth Ali Shah, Prince Abbas Mirza and Muhammet Ali Mirza, were the commanders of the military forces on two fronts where the war took place. In the clashes that intensified especially on the eastern front, Abbas Mirza caused serious casualties to the Ottoman forces consisting of dispersed and irregular troops. In Baghdad, another front where conflicts took place, Muhammet Ali Mirza was leading the war against the Baghdad Governor Davut Pasha, who commanded the Ottoman troops in the region until the end of 1821. However, this superiority was interrupted at an unexpected moment. Iran, which had been victorious on both fronts militarily and politically, was shaken by the sudden death of Muhammet Ali Mirza, who commanded the Iranian forces on the Baghdad front. This situation caused Iranian forces to withdraw from the region. First of all, the curious subject was why and how the prince died because sudden deaths also occurred in the region. Persian, Turkish and English literature mentioning the period said that this sudden death of the prince was due to an epidemic that spread to the region. This epidemic, which was expressed as cholera in some sources as a plague / taun in some others, affected especially India and Iran.

Iranian chronicles telling the period stated that many important statesmen lost their lives with the epidemic that emerged. In this respect, the year 1821 affected Iran very negatively. The epidemic was very influential not only in the battlefield, but also on Iran's coasts near the Persian Gulf. On the other hand, many important names in the war died due to the epidemic. In particular, the epidemic, which was seen to affect the Baghdad front with the death of Prince Muhammet Ali Mirza in the first place, resulted in the sudden withdrawal of Iranian forces. As a matter

of fact, it was seen that the Iranian troops, which constantly harassed the region through Kermanshah, followed a course away from the conflict for about five months. During this time, it was hard to say that the Iranian forces, which tried to recover militarily, were now at their old strength. The incapability of Hüseyin Mirza, who commanded the Iranian troops after the death of his father, Muhammet Ali Mirza, militarily, prevented Iran from reaching its targets in this front.

On the eastern front, another front where the war took place, the Iranian forces under the command of Abbas Mirza led the war until the summer of 1822 and suffered great defeats for the Ottoman forces. The Ottoman army suffered a heavy defeat in the battle that took place in the summer of 1822 in the Eleşkirt district of Ağrı and the Iranian forces made serious preparations. Concerned that the eastern army would march towards Erzurum, with this defeat, the Iranian forces suddenly withdrew. Ottoman soldiers and bureaucrats were quick to realize that the epidemic that spread within the army caused this retreat. The epidemic that spread from the Persian Gulf to Iraq in the previous year caused deaths among the Iranian soldiers fighting on the eastern front in the following year, which changed the course of the war. The return of the Iranian army to their own lands by staying away from conflicts for a while protected the Ottoman Empire from a great invasion.

It was difficult to say that the Iranian forces, which would start the attacks again after a while, were now in their old power. Although it could not be considered as the only reason, the epidemic had also reduced the power of Abbas Mirza's forces. It is more correct to consider this epidemic, which some sources dealing with the period cite as the only reason for the end of the war, as only one of the important reasons for peace.

In addition, the sources include the expressions of cholera, plague and taun on what the name of the epidemic disease is, not allowing using a term to describe the disease. Yet this study includes an analysis on how much the disease affects the war between the two countries, rather than determining the name of this disease. On the other hand, the possibility of the each aforementioned diseases may be experienced in the region should always be considered and the medical analysis to be made about what the disease is should be done within this framework.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-1 Asâfi Amedî Kalemi (A.AMD.)

Bâb-1 Asâfi Mektubî Kalemi (A.MKT.)

Cevdet Hariciye (C.HR.)

Hatt-1 Hümayun (HAT.)

Kaynak Eserler ve Araştırmalar

Ahmed Cevdet (Paşa): *Tarih-i Cevdet*, C. XII, 2. Basım, Dersaadet: Matbaa-i Osmaniye, 1309.

Ayar, Mesut: *Osmanlı Devleti'nde Kolera Salgını: İstanbul Örneği (1892-1895)*, (Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Çelik, Yüksel: *Şeyhül-Vüzerâ Koca Hüseyin Paşa: II. Mahmud Devrinin Perde Arkası*, Ankara: TTK, 2013.

Farrokh, Kaveh: *Iran at War: 1500-1988*, New York: Osprey Publishing, Oxford, 2011.

Fasai, Hasan: *History of Persia Under Qajar Rule (Farsname-i Nasirî)*, Farsça'dan çev: Heribert Busse, New York-London: Columbia University Press, 1972.

Fraser, James Baillie: *Narrative of a Journey into Khorasan in the Years 1821 and 1822*, London: Longman, 1825.

Hidayet, Rıza Kulu Han: *Tarih-i Ravzatü's-Safa-yı Nasiri (Cild-i Nohom Behş-ı Dovvom Donbale-i Saltanat-ı Fethali Şah)*, Tahran: 1380.

Kalantari, Yahya: *Feth Ali Şah Zamanında Osmanlı-İran Münasebetleri (1797-1834)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Son Çağ Tarihi Kürsüsü, İstanbul, 1976.

Keçeci, Serkan: *The Grand Strategy of the Russian Empire in the Caucasus against Its*

Southern Rivals (1821-1833), (Doktora Tezi), The London School of Economics and Political Science, London, 2016.

Kerküklü Resul Hâvî (Efendi), *Tarih-i Devhatü'l-Vüzerâ ve Zeyl-i Gülşen-i Hulefa*, Bağdad 1246.

Longrigg, Stephen Hamsley: *Four Centuries of Modern Iraq*, Oxford University Press 1925.

Muhammed Hasan Han İtimadüssaltana: *Tarih-i Muntazam-ı Nasirî*, Cild-i Sevvom.

Sepehr, Muhammed Taki: *Nasihüt-Tevarih: Tarih-i Kacariye ez Agaz ta Payan-ı Saltanat-ı Feth Ali Şah*, Cild-i Evvel, Esatir, Tahran: 1390.

Şânî-zâde Ata'ullah Mehmed Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237 / 1808-1821)*, C. II, haz.: Ziya Yılmaz, İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2008.

Online Kaynaklar

https://www.qdl.qa/en/archive/81055/vdc_100024054342.0x000094 (ErişimTarihi: 04.11.2020)